

Mitől friss egy tudományos munka?

Kripjakevics I. P.: *Isztorija Ukrajini*.

Red. F. P. Sevcsenko, B. Z. Jakimovics,
Lviv, „Szvit”, 1990. 520. (Pamjatk
isztoricsji dumki Ukrajini)

**Zsukovszkij A., Szubtelnij O.:
Narisz isztoriji Ukrajini.**

Red. Ja. Hricak, O. Romannjiv. Lviv,
„NTS”, 1992. 230. (Ukrajinoznavcsa
biblioteka NTS. 1.)

Az alábbi sorok írója nem történész. S hogy baráti felkérésre mégis elvállaltam, hogy két új ukrán nyelvű történelemkönyvről leírom reflexióimat: e döntésben nem a más tudományokba való belebeszélés vágya, hanem a folyóirat olvasói (köztük: történész kollégáim) figyelme felkeltésének szándéka volt a meghatározó. Ha itt-ott az illónél szubjektívabb lennék, annak még az is lehet a magyarázata, hogy a keleti szláv népek történetében fellelhető kulcsproblémák-nak rendszerint a(z) általam művelt) nyelvtörténetben is megvan a lenyomatuk, és mindig bosszantó, ha e kérdések tárgyalásánál a tudományos igényesség csorbulása következik be.

* * *

Az elmúlt egy év alatt két új Ukrajna-történet is került a kezembe. Az egyik Ivan Petrovics Kripjakevics műve, a címe fordításban: *Ukrajna története*. Az 520 oldalas munka az egyetemi könyvkiadó gondozásában jelent meg Lvivben, 1990-ben.^{*} A másik műnek két szerzője ismert: Arkagyij Zsukovszkij és Oreszt Szubtelnij (mindketten kortárs emigráns történészek), a cím pedig:

Ukrajna történetének áttekintő vázlata.

A 230 oldalas munkát a helyi Tarasz Sevcsenko Tudományos Társaság jelentette meg Lvivben, 1992-ben. Sajnos, a könyv szerkesztői – mint megtudjuk: a szerzők hozzájárulásával, és részben más munkáik felhasználásával – az eredeti szöveget „minimális, feltétlenül szükséges” kiegészítésekkel toldották meg. Ez még nem volna okvetlenül baj, ha megtudhatnánk – legalább egy-egy lábjegyzet erejéig –, hogy hol és mit változtatnak. Ennek hiányában a megjelent könyv sokat veszít tudományos értékéből. Ám hogy mégsem lehet mellette szó nélkül elmenni, azt a 2. oldalon olvasható mondat indokolja: eszerint a könyvet az ukrán oktatási minisztérium a közép- és felsőfokú iskolákban tankönyvnek ajánlja.

Vitathatatlan tehát, hogy a két munka közül Ivan Kripjakevicsé a jelentősebb. De ki valójában a szerző?

Ivan Kripjakevicsben Mihajlo Hruszevszkijnek, a valaha élt legnagyobb ukrán történésznek a legkiemelkedőbb tanítványát tisztelhetjük. 1886-tól 1967-ig tartó életének legnagyobb részét Lvivben tölti: itt született, itt végzi – a lengyel nacionalizmus szellemét árasztó – iskoláit (ami persze jótkonyan hat ukránságának tudatos vállalására), itt kapcsolódik be 16 éves korától a Sevcsenko Tudományos Társaság munkájába (a társaság elnöke ekkor éppen későbbi egyetemi oktatója, majd tudományos témavezetője, Mihajlo Hruszevszkij). Már végzett tanárként itt vesz részt 1921-től az ukrán egyetem szervezésében (melynek történeti tanszékét 1939-től vezeti), s ez az a város, ahol az Uk-

^{*} Az ukrán nevek magyar átírását az Akadémiai Kiadó által 1985-ben Budapesten megjelentetett A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása c. útmutató (főszerkesztő: Hadrovics László) alapján végeztem. Ennek a könyvnek a példatára azonban ukrán földrajzi neveket nem tartalmaz, mivel az alkotók azon az állásponton voltak, hogy azokat az orosz elnevezésből kiindulva kell magyarra átírni. Ez a nézet ma már mindenképpen elavult, s éppen ennek az útmutatónak a szerkesztője, Zoltán András hangoztatta nemrég egy beszélgetésen, hogy a kiadvány ennek megfelelő módosítása elkerülhetetlenül szükséges. Ezért én az ukránai földrajzi neveket az ukrán elvezésükből kiindulva írom át – az útmutató személynevekhez adott tanácsai szerint. Ettől csak akkor térek el, ha valamely földrajzi névnek van a magyarban már meghonosodott alakja (pl. Kijev).

rán Tudományos Akadémia Történeti Intézetének tagozatvezetője lesz 1940-ben. És Lvivben érik a 30-as és 40-es években meg-megújuló igazságtalan támadások is.

Először 1934-ben magát Kripjakevicset bélyegzik fasisztának a kijevi hivatalos tudós körök (ám vitathatatlan tekintélye ekkor még felülkerekedik az alaptalan vádaskodásokon), majd 1946-ban, amikor az ukrán értelmiséget burzsoá nacionalizmussal vádolják, a lvivi akadémiai intézmények válnak a „belső ellenségtől való” tisztogatások áldozatává. 1947-ben Ukrajna Kommunista Pártjának Központi Bizottsága határozatban ítéli el az akadémiai történeti intézet „politikai hibáit és nem kielégítő munkáját”, s Kripjakevicset személyesen azért, mert „Hruszevszkij tudománytalan nézeteit” propagálja. Ekkor azonban már Kijevben él: a lvivi intézet felszámolásakor Kijevbe deportálták. Ebben az időben a kijevi újságok arról cikkeznek, hogyan törekszik Kripjakevics professzor arra, hogy „szovjet tudóssá váljon”.

Bár 1948 közepén visszatérhet Lvivbe (ahol hamarosan kinevezik az Ukrán Tudományos Akadémia lvivi társadalomtudományi intézetének igazgatójává), pályája végleg kettétörik: az egyetemi előadásokról vagy az annyira szeretett tudományos-népszerűsítő munkáról le kell mondania; csak kutatnia szabad. Kiadásra váró műveit a szerkesztők átdolgozzák (oldalakat kihúznak, hozzáírnak, átszerkesztik őket), így jár a perejaszlavi gyűlés évfordulóján (1954-ben) megjelent Bohdan Hmelnickij monográfiája is, amin pedig három évtizeden át dolgozott.

Kripjakevics Ukrajna története 1938-ban jelent meg először. A mostani tehát valójában a könyv második kiadása.

A munka 1918-ig követi nyomon a térség történetét. Ez 277 oldalt foglal magában; csaknem ugyanennyi a szerzőt méltató előszónak, illetve a kötetet záró jegyzeteknek, a név- és földrajzi mutatóknak, a fejedelmek és metropoliták adatait tartalmazó táblázatoknak, vala-

mint a mellékelt történelmi térképeknek az együttes terjedelme.

Kripjakevicset elsősorban az ukrán államiség kialakulása és fejlődése érdekli, s ez észrevehető műve belső arányain is: igen részletesen foglalkozik a törzsi-nemzeti korról és a fejedelmi állammal (a kezdetektől a XIV. század közepéig), valamint a kozák állammal (a XVII. század közepétől a XVIII. század végéig). Kevesebb figyelmet szentel viszont a litván és lengyel uralomnak (a XIV. század közepétől a XVII. század közepéig terjedő időszaknak), továbbá a XIX. századnak. Ez azonban munkájának előnyére is vált: olyan kérdéseket jár körbe alaposan, amelyek hosszú ideje állnak szenvedélyes (sajnos, igen gyakran nemcsak tudósok közötti) viták kereszttüzében. Emeljünk ki kettőt közülük: a kijevi állam létrejöttének körülményeit és az 1654. évi perejaszlavi gyűlésen hozott döntést.

A szerző igen nagy részletességgel vizsgálja azt, hogy milyen nyomai vannak az államiságnak a keleti szlávoknál a Kijevi Rusz megalakulása előtti időszakban. Megállapítja, hogy a térség korai államalakulatai közül sem a görög kolóniáknak, sem a szkítáknak nem volt hatásuk a későbbi szláv államszerveződésekre. Kimutatható viszont a gót befolyás (elsősorban a haditechnika és a katonai szervezés területén), a keleti szláv nyelvekben a kard, sisak és fejedelm jelentésű szavak gót eredetűek. (Itt meg kell jegyeznem, hogy a mecs 'kard' szó germánból való származtatása erősen vitatott.) Kripjakevics külön figyelmet szentel annak is, mutatható-e ki valamiféle kapcsolat a keleti szlávok első államalakulata (az ant állam: a IV. sz. végétől a VIII. sz. elejéig) és a másfélszáz évvel később megszülető Rusz között, ám hipotézise, ami szerint ez azért feltételezhető, mert mindkét állam politikájában jelen van a Fekete-tenger partvidékének birtoklására irányuló törekvés, nem meggyőző (oldalakkal később maga a szerző bizonyítja, hogyan jelentkezik természetes módon a tengerhez való kijutás igénye egy igen aktív keres-

kedelmet folytató állam életében). Az antok államát azonban megdönti a Kelet felől érkező avar támadás, s ez a sztyeppe elnéptelenedéséhez is vezet: az itt élt szláv lakosság zöme Észak felé menekül. (Igen szemléletes, ahogyan erről Krijakevics ír: „Hunok, avarok, bolgárok, magyarok, besenyők: ez a sora azoknak a hírhedt nomádoknak, akik újabb és újabb hullámokban özönlöttek ázsiából Ukrajnára és semmisítették meg a frissen települt életet.” (30.o.) Megjegyzendő, hogy a hunok még a gót birodalomra mérték végzetes csapást.) A törzsi államok kora következik, amiről igen kevés az információnk. A szláv törzsek azonban sorra a kazárok adófizetői lesznek. Végül a kazár uralomnak a normann hódítás vet véget: Rusz néven – skandináv vezető réteggel – új állam alakul.

Krijakevics – osztva azt a szemléletet, amelyet a krónikákban is megtalálunk – kiemeli: a normannok és a szlávok találkozása valószínűleg békés körülmények között zajlott, a szlávok – a kazár függéstől való szabadulás reményében – harc nélkül engedték át Kijevet. Itt szóvá kell tenni, hogy Krijakevicsnél Kijev és a Rusz elnevezés túlságosan is összekapcsolódik. A keleti szlávok őskrónikája viszont a 862. esztendő kapcsán még arról ír, hogy 3 varég testvér elfoglalja „egész Ruszt”, s egymás között így osztja meg a hatalmat: a legidősebb, Rurik Novgorodban uralkodik, testvérei pedig Beloozeróban és Izborszkban (azaz, szintén északi városokban). Kijev majd csak ezt követően kerül a normannok kezére, fejedelmi központ pedig a Rurikot követő Oleg alatt lesz – 20 évvel később! Ezért nem tudok egyetérteni az ilyen megfogalmazással: a kazár uralmat követően „a kijevi állam Rusz néven nyerte vissza függetlenségét és hatalmát” (36.o.).

A Kijevi Rusz létrejöttében a normannok szerepe, Krijakevics megítélése szerint, az ország egyesítése és az állam – a hatalom katonai jellegének megfelelő – újjászervezése volt. Ezt a gesztust, vagyis a skandinávok állam-

teremtésben játszott döntő szerepének beismerését nyilván annál is könnyebb a történésznek megtennie, mert a korábbi szláv államalkotó tevékenységet pontosan ismeri és értékelni tudja. Másrészt – ezt is hangsúlyozza Krijakevics – annak ellenére, hogy az uralkodó réteg skandináv, a korábban főszerepet játszó szláv törzsi vezetőket kezdettől fogva nem nélkülözik: hiszen az ő kezükben van az ország gazdagságát biztosító kereskedelem (külföldi kapcsolataikkal együtt), s rájuk hallgat a lakosság. Ezért a szlávok fokozatosan visszakerülnek a legfontosabb beosztásokba; a X. század második felében uralkodó Szvjatoszlavnak már szláv neve van, s 1036 után a krónikában már egyáltalán nem találunk olyan személyt, akinek neve skandináv lenne. S az államszervező munka még mindig folyik: ebben az időben áll össze az Orosz Törvénykönyv. Vagy gondoljunk arra, hogy 988-ban Vlagyimir teszi államvallássá a kereszténységet (ami addig egyike volt a Kijevben egymás mellett élő vallásoknak). Ezzel kapcsolatban Krijakevics felhívja a figyelmet a nép (erőszakos) megkeresztelésének belpolitikai vonatkozására: a törzseknek külön szokás- és hitviláguk volt; a kereszténység mint törzsek feletti vallás az ország egységét is erősítette.

E mellé az árnyalt kép mellé érdemes összehasonlításként odatenni azt, amit Arkagyij Zsukovszkij vázol fel (Szubtelnij az 1648–1917 közötti időszakot dolgozta fel, a korábbi és későbbi korok története Zsukovszkij munkája). Zsukovszkijnál a normannoknak az államalkotásban játszott szerepe nem világos. Egyrészt elismeri, hogy a varég származású fejedelmeknek és kíséretüknek nagy jelentőségük volt a Kijevi Állam berendezkedésének kialakításában, másrészt viszont nem osztja azt az őskrónikára visszanyúló szemléletet, amely szerint – többek között – az államot a normannok szervezték volna meg. Mivel azonban Zsukovszkijnál nem követhető nyomon a krijakevicsi alapossággal a szlávok több évszázados államformáló múltja, hiányzik annak a szerepnek

a bemutatása, amelyet a törzsi vezetők játszottak a IX. század második felében és a X. században, ezért álláspontja nehezen érthető. Ráadásul, mintha a történész viaskodna benne a propagandistával, amikor ilyeneket ír: „Az ukrán historiográfia egészében az antinormann teória híve” (13. o.) – akár a Kijevben 1953-ban kiadott az Ukrán SZSZK történetének I. kötetét olvasnám: „a szovjet történészek teljes mértékben leplezték a ‘normann teória’ tudományos alaptalanságát és politikailag káros voltát” – (53. o.). Szintén nem tudok mit kezdeni ezzel a megállapításával: „Jarosláv idején a Kijevi Államban talán az egyik legfontosabb változás volt az, hogy átalakult szláv állammá” (19. o.). Abban viszont teljesen egyet tudok érteni Zsukovszkijjal, hogy a keleti szláv törzsek egyesített államát tekinti Rusznak (15. o.).

Ezek után térjünk rá a másik kulcskérdés vizsgálatára, az 1654. évi perejaszlavi gyűlés értékelésére. Bár Szubtelnij ezzel külön nem foglalkozik, álláspontja mégis sejthető, miután csak annyit derül ki számunkra, hogy a Moszkvával való egyesülésre más szövetség hiányában kényszerül Bohdan Hmelnickij, s ezt a kapcsolatot néhány év múlva már fel akarja bontani (45. o.). Kripjakovics viszont külön alfejezetet szentel ezen történelmi esemény értékelésének: „A Moszkvával való szövetség az ukrán politika józan, reális megfontolásainak következménye. Alapjául semmiféle érzelmi jegy nem szolgált. Nem volt ez ‘a levágott ágnek az anyatörzsszel való’ semmilyen egyesítése, ahogyan azt később kísérelték meg ábrázolni a cár hajbókolói, sem az elszakított földeknek a régi birtokosok uralma alá való vissza-kerülése. Ugyanígy szó nem volt a pravoszláv egyház felszabadításáról: az ukrán és a moszkvai egyház életkörülményeiben olyan mély különbségek voltak,

hogy a Moszkvával való kapcsolatokat leginkább a kijevi papság ellenezte. Maga Hmelnickij sem szívesen vállalta a cári vazallus szerepkörét és nem gondolt arra, hogy engedelmeskedjen Moszkva irányításának. Mint összes korábbi politikai manővere során, most sem foglalkozott a kényszerű kötelezettségekkel, hanem saját, hatalmát és államát erősítő útját járta. A Moszkvával kötött szövetség a Lengyelországgal való teljes szakítást jelentette. Az ukrán politika végleg megszabadult a lengyel hagyományok befolyásától és saját céljai szerint alakulhatott. A moszkvai rezsim még annyira új volt, hogy ezt nem akadályozhatta” (179.o.).

Végezetül még néhány szót Zsukovszkij és Szubtelnij könyvéről. Ez a monográfia nagyon aránytalan: „Az ukrán állam újjászületése” c. fejezet (az 1917–1920 közötti események története) például a könyv 18 százalékát foglalja el. ám vannak a XX. századi történelemlírásnak más furcsaságai is: a II. világháború idején a keleti fronton történtek például gyakran „német–bolsevik háború” néven kerülnek említésre. A legsúlyosabb fogyatékoságnak azonban azt tartom, hogy a műből a XX. századra szinte teljesen eltűnik a gazdaságtörténet.

Ivan Kripjakovics: Ukrajna története című 55 esztendővel ezelőtt megírt monográfiáját tehát melegen ajánlhatom az olvasó figyelmébe: a történész számára egyenesen nélkülözhetetlennek látom. Arkagyij Zsukovszkij és Oreszt Szubtelnij vázlatos Ukrajna-történetének talán csak a XX. századi politikatörténethez kapcsolódó számos adat az érnye; ezt a részt mindenestre érdemes lenne egy évtized múltán új kiadásban látni: szemléletén bizonyára sokat formálna a játékonyság hatású idő.

Kocsis Mihály